

TARİX

UOT 94 (479.24)

İLHAM ƏLİYEV – AZƏRBAYCANI TARİXİN SINAĞINDAN QALIB ÇIXARAN MÜDRİK RƏHBƏR, MÜZƏFFƏR ALİ BAŞ KOMANDAN

İRADƏ HÜSEYNOVA
Bakı Dövlət Universiteti
prof.irada.huseynova@gmail.com

Ərazi bütövlüyümüzün bərpası, torpaqlarımızın qaytarılması mənim Prezident kimi başlıca vəzifəm idi. Mən şadam ki, bu vəzifənin öhdəsindən də şəərəflə gəlirəm və Azərbaycan xalqının dəstəyi, zəhməti və cəsarəti hesabına biz torpaqlarımızı qaytarırıq. Azərbaycan xalqının fədakarlığı bir daha onu göstərir ki, biz böyük xalqıq, biz birlik nümayiş etdirmişik və bu birlik bizi daha da gücləndirəcək, ölkəmizi daha da qüdrətli ölkəyə çevirəcəkdir!

İlham Əliyev

Məqalədə Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsi uğrunda dövlətin siyasəti tədqiq edilir. Bu məqsədlə ilk olaraq mənbələr əsasında ermənilərin Qafqaza köçürülmələri və yerləşdikləri bölgələrdə yerli əhaliyə qarşı soyqırım siyasətləri araşdırılır. XX əsrdə mərhələlərlə davam edən soyqırım, deportasiya və işğal prosesinə İkinci Qarabağ müharibəsi ilə son qoyulması böyük zəfər kimi vurğulanır. Müəllifin qənaətinə, İkinci Qarabağ müharibəsinin nəticələrinin ilkin təhlilinə əsasən, Azərbaycan rəhbərliyi həm hərbi, həm də diplomatik sahədə mühüm əhəmiyyət kəsb edən qələbə qazanmışdır.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, ermənilərin Qafqaza köçürülməsi, Heydər Əliyev, İlham Əliyev, İkinci Qarabağ müharibəsi, Azərbaycan ordusu

Giriş. Azərbaycan Respublikası geosiyasi və geostrateji əhəmiyyətinə görə dünyanın ən əlverişli bölgələrindən birində yerləşir. Avropa ilə Asiyanın qovuşuğunda, Şərq və Qərb sivilizasiyalarının kəsişməsində, qədim karvan yollarının üzərində qərar tutan Azərbaycan lap qədim dövrlərdən səyyahların, yadellilərin, qonşu dövlətlərin marağını cəlb etmiş, öz azadlığı və müstəqilliyi uğrunda qanlı-qadalı mübarizələr aparmalı olmuşdur. Bu mübarizələrdən sonuncusu bu günlərdə böyük və şanlı zəfərlə başa çatmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin birinci sessiyasında torpaq məsələsinin xalqımızın tarixində əsas amal olduğunu göstərərək deyirdi: “Əsrlər boyu Vətən, torpaq anlayışı

xalqımızın ləyaqətini, mənliyini, şərəfini əks etdirmişdir. Xalq öz torpağının müqəddəsliyini qorumaq üçün onun uğrunda ölüm-dirim mübarizəsi aparmışdır, ulu babalarımız Vətən torpağının hər bir qarışını namus simvolu kimi qorumuş, onun yolunda canlarını, övladlarını qurban verməkdən çəkinməmişdir” [7, 55].

Bu səbəbdən işğal edilmiş torpaqlarını azad etmək üçün Azərbaycan sülh yolunu tutmuş, ərazi bütövlüyünün bərpası uğrunda diplomatik yolla mübarizə aparmaqla eyni zamanda güclü və qüdrətli Azərbaycan dövləti qurmaq üçün sosial-iqtisadi və hərbi sahədə islahatlar keçirilmişdir. Nəticədə, Azərbaycan hökuməti erməni işğalı altında olan doğma torpaqlarımızın tam azad edilməsi üçün qətiyyətli addımlar ataraq, Ermənistan tərəfindən cəlb olunduğu və cəmi 44 gün davam edən müharibədə - İkinci Qarabağ müharibəsində zəfər qazandı: ölkəmiz təxminən 30 il davam edən işğaldan sonra torpaqlarımızı azad edərək və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa edərək şanlı qələbə qazandı.

Hazırda qələbəyə gələn yolun elmi təhlilinə ehtiyac yaranmışdır. Bu məqsədlə münaqişənin tarixinə nəzər salmaq və Azərbaycan dövlətinin ərazi bütövlüyünün bərpası istiqamətində görülən işləri təhlil etmək vacibdir.

Ermənilərin Qafqaza köçürülməsi tarixindən. 30 ilə yaxın müddət ərzində Azərbaycan torpaqlarının 20 faizini işğal altında saxlayan və bugün mübariz və qəhrəman Azərbaycan ordusunun əks-hücumları nəticəsində geri çəkilməyə və təslim olmağa məcbur olan Ermənistan tərəfindən Azərbaycana qarşı törədilən terror, soyqırım və təcavüz siyasəti yüz illərlə əvvəl başlayan tarixə malikdir. XX əsrin 90-cı illərində yenidən amansızlıqla həyata keçirilən həmin işğalçı-terror siyasətinin prioritet istiqamətlərini “dənizdən-dənizə Böyük Ermənistan” dövlətinin qurulması, bu məqsədlə qonşu dövlətlərə, ilk növbədə isə Azərbaycan və Türkiyəyə, həmçinin Gürcüstana və Rusiyaya qarşı ərazi iddialarının irəli sürülməsi təşkil edir. Tanınmış gürcü ziyalı İlya Çavçavadze 1902-ci ildə Tiflisdə nəşr etdirdiyi “Erməni alimləri və ağlayan daşlar” əsərində hələ XIX əsrdə erməni yalanlarının bütün Rusiya, Avropa, Qafqazda “ayaq tutub yeridiyindən”, onların əsassız “Böyük Ermənistan” iddialarından bəhs edirdi [27].

Bəs gəlin görək, Azərbaycana və ümumən, Cənubi Qafqaza gəlmə olan qeyri-köklü, alloxton ermənilərin yaşadıkları ərazilərdə yerli xalqlara qarşı bitib-tükənməyən ərazi iddiaları haradan qaynaqlanır? Tarixi faktlara və əldə edilmiş tədqiqat materiallarına əsasən qeyd edə bilərik ki, hazırkı ermənilər nə vaxtsa Kiçik Asiyada yerləşən Ermənistan coğrafi vilayətində yaşayan xalqın nəslindəndirlər. Ermənilərin etnogenezini tədqiq edən alimlərin fikrincə, onlar kimmlərin Balkan yarımadasından qovub çıxartdığı və sonradan Kiçik Asiyada Dəclə-Fərat çayları arasında, yunanların Mesopotamiya adlandırdıkları ərazidə sığınacaq tapan müşk və digər kiçik xalqların konqlomeratından ibarətdir.

Ermənilərin Qafqaz regionuna gəlmə olduqları və son bir neçə əsr ərzində İran və Türkiyədən kütləvi şəkildə tarixi Azərbaycan torpaqlarına

miqrasiya etmələri barədə kifayət qədər elmi-tarixi faktlar vardır. Onların avtohton - Cənubi Qafqazın yerli xalqı olmaması müxtəlif zamanlarda müxtəlif araşdırmaçılar tərəfindən birmənalı olaraq qəbul edilmişdir. Hələ e.ə. V əsrdə “tarixin atası” hesab edilən Herodot bildirdi ki, ermənilər Kiçik Asiyaya qərbdən gəliblər və frikiyalıların nəslindəndirlər [22]. XIX əsrin fransız mənşəli rus tədqiqatçısı, qafqazşünas alimi İ.Şopen qeyd edirdi ki, “ermənilər mahiyyətcə gəlmədirlər. Onlar Anadolu dağlarının şimal vadilərinə gələn frikiyalıların və ioniyalıların bir qoludurlar” [29, 26]. O, iddia edirdi ki, ermənilər haykanların (hay) və yəhudilərin qarışığından yaranıblar. V.Veliçko da bu məsələdə İ.Şopenlə eyni fikirdədir və qeyd edir ki, Babil əsarəti zamanı və Yerusəlimin dağılmasından sonra yəhudilərin bir hissəsi haylarla qarışmışlar. XX əsrin görkəmli rus alimi-şərqşünas İ.M.Dyakonov isə bu fikrə gəlib ki, qədim erməni dili (qrabar) – frigiya dilidir. Ermənilər – frigiyalıların bir hissəsidir [24, 202-203, 212]. Onun sözlərinə görə, haylar özlərinə heç vaxt “erməni” deməmişlər. Haylar yunan mənşəli frig tayfasından törəmişlər, sonradan bu tayfalar Kiçik Asiyaya və Mesopotamiyaya köçmüşlər.

Lakin ermənilərin regiona sonradan emiqrasiyası məsələsi təkcə Qərb alimlərinin deyil, habelə ayrı-ayrı erməni tədqiqatçılarının araşdırmalarında da öz əksini tapmışdır. XX əsrin tanınmış ermənişünası Q.A.Kapansyan yazır: “ermənilərin vətəni” - Xayasa-Asiya onların Balkanlardan miqrasiyasından sonra Kiçik Asiyada yerləşir” [25, 240, 242]. Erməni tarixi ilə bağlı bir sıra kitabların müəllifi olan məşhur erməni yazıçısı N.Adons 1908-ci ildə öz nəşrlərinin birində ermənilərin tarixi haqqında danışarkən bu fikirləri qeyd edib: “VII əsrdə kimmerlərin basqını xalqların yerdəyişməsinə səbəb oldu. Öz hüdudlarından sıxışdırılmış Frigiya tayfaları Kiçik Asiyanın şimal-qərbindən Fərat çayı sahillərinə gəldilər və yerli Aramey əhalisi ilə qarışdılar. Gəlmə frigiyalıların aramey mənşəli aborigenlərlə qarışmasından erməni xalqı formalaşdı” [21, c. IX]. Erməni ictimai xadimi və publisisti B.İşxanyan yazırdı ki, “Tarixi qədimlik təsəvvürünə görə, ermənilərin Böyük Ermənistan hesab edilən həqiqi vətəni Rusiya hüdudlarından kənar, daha doğrusu Kiçik Asiyada yerləşir. Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərə gəlincə, onların bir hissəsi aborigen olub, xristian dinini qoruyub saxlayan qədim albanların nəslindəndir. Bir hissəsi təqib və hücumlardan qurtarmaq üçün Azərbaycan torpaqlarında sığınacaq tapan İran və Türkiyə qaçqınlarıdır” [12, 18]. İşxanyanın obyektiv fikirlərinin, necə deyərlər, əlavə şərhə heç bir ehtiyacı yoxdur. Müasir dövrdə də bu cür tədqiqatçılara rast gəlmək olur. Erməni əsilli Ukrayna tarixçisi Filip Ekozyans yazır ki, “...heç zaman ermənilərin olmayan torpaqları onların tələb etməsinə son qoymaq gərəkdir. Bizim buna heç bir haqqımız yoxdur, nə hüquqi, nə də əxlaqi”. Ermənilərə məbəd tikməyə icazə verən xalqlar sonradan buna peşman olmuşlar, ermənilər yerli əhalini oradan qovmuş və özlərini həmin ərazinin sahibi hesab etmişlər [26].

1721-ci ildə Qafqaza yürüşə çıxan və iki il sonra Azərbaycanın Xəzəryanı ərazilərini, o cümlədən Bakını işğal edən I Pyotr yerli əhalinin sərt

müqaviməti ilə rastlaşmışdı. O zaman Rusiya imperatoru “erməni kartını” işə salmış, azərbaycanlıların tarixi torpaqlarında, xüsusilə Bakıda və Dərbənddə ermənilərin məskunlaşdırılması ilə bağlı göstəriş vermişdi. I Pyotrun xələflərinə ünvanladığı tarixi vəsiyyəti isə təkcə Rusiya imperiyasının deyil, nəticə etibarilə bolşevik Rusiyasının da Cənubi Qafqaz siyasətinin əsasını təşkil edirdi. Həmin vəsiyyətdə ilk əməl edən II Yekaterina 1768-ci ildə imperiyanın ermənilərə məxsusi hamiliyi barədə fərman vermişdi. 1802-ci ildə isə çar I Aleksandr Qafqaz canişini A.Sisianova konkret təlimat göndərmişdi: “Ermənilərdən nəyin bahasına olursa-olsun Azərbaycan xanlıqlarının ələ keçirilməsində istifadə olunmalıdır”. 1805-ci ilin mayında Qarabağ xanlığı Rusiya imperiyasına qatılır və 1822-ci ildə isə çar xanlığı ləğv edir. Ərazinin daha yaxşı və ətraflı mənimsənilməsi üçün çar rejimi bir sıra tədbirlərə əl atır ki, onlardan biri də xristianların, xüsusən də ermənilərin İrəndən bu torpaqlara köçürülməsi idi.

1813-cü ilin Gülistan və 1828-ci ilin Türkmənçay müqavilələri ilə Azərbaycanın ikiye bölünməsi Şimali Azərbaycan torpaqlarının erməniləşdirilməsi prosesini sürətləndirmişdi. Türkmənçay müqaviləsinin 15-ci maddəsinin müəllifi olan Aleksandr Qriboyedov ermənilərin İrəndən Cənubi Qafqaz ərazilərinə köçürülməsinin və burada onlar üçün güzəştli şərtlərin təmin edilməsi siyasətinin fəal iştirakçılarından olmuşdur. Türkmənçay müqaviləsindən dərhal sonra – 1828-ci il martın 21-də imperator I Nikolayın fərmanı ilə İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisində “Erməni vilayəti” təşkil edilmişdir. Bu bədnam fərmanla tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaradılacaq gələcək Ermənistanın faktiki təməli qoyulmuşdur. Dövrün rəsmi statistikasına əsasən, “Erməni vilayəti”nin mərkəzi olan İrəvan şəhərində 7331 azərbaycanlı, 2369 erməni ailəsi yaşayırdı. 1828-ci ildə təkcə üç ay ərzində 40000 nəfərə qədər erməni göstərilən ərazilərdə yerləşdirildi. Rusiya-Osmanlı müharibəsindən sonra isə daha 90 min erməni köçüb gəldi [19, 235-238]. Bu proses eyni zamanda minlərlə azərbaycanlının doğma torpağından qovulması və qətlə yetirilməsi ilə müşayiət olunmuşdur.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, 1782-ci ildə Qarabağda 34,8 faiz erməni və 64,8 faiz azərbaycanlı yaşadığı halda, yüz ildən də az bir vaxt ərzində - 1880-ci illərin sonuna doğru Şuşa qəzasında ermənilər artıq 58, azərbaycanlılar isə 42 faiz təşkil edirdi. Birinci dünya müharibəsi illərində isə qaçqınların sayəsində Qarabağda ermənilərin sayı daha da artdı [3, 189]. Rus alimi və tədqiqatçısı Nikolay Şavrov yazırdı: “Zaqafqaziyada yaşayan 1 milyon 300 min nəfər erməninin 1 milyonu yerli deyildir. Və onlar vilayətə bizim tərəfimizdən köçürülüb” [28, 59-61]. Bu qeydlərə əsasən XX əsrin əvvəllərində yerli ermənilərin cəmi 300 min nəfər təşkil etdiyini söyləmək olar.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, ermənilərin qədim Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi sadə köçürülmə prosesi olmamış, mütəşəkkil qaydada həyata keçirilmişdir. Belə ki, onların İran və Türkiyədən miqrasiyası mütəmadi olaraq həyata keçirilir və sayları get-gedə artır, bunun əvəzinə yerli azərbaycanlılar öz yurd-yuvalarından didərgin salınır, ən yaxşı və münbit torpaqlar

ermənilərə verilirdi. Lakin ən təhlükəli vəziyyət isə ondan ibarət idi ki, ermənilər azərbaycanlıları və türkləri fiziki cəhətdən məhv etmək məqsədilə daim silahlanır və terror təşkilatları yaradırdılar. Terrorizmi dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldıran Ermənistan “zəngin” terrorçuluq təcrübəsinə malikdir. Beynəlxalq terrorizmin ayrılmaz hissəsi olan erməni terrorizmi yüz ildən çoxdur ki, mövcuddur. Belə ki, 1885-ci ildə Osmanlı imperiyasının ərazisində terror və gərginlik strategiyasının köməyi ilə türk dövlətinin süqutuna nail olmaq məqsədi daşıyan “Armenakan” partiyası yaradılmışdı. XIX əsrin 2-ci yarısından ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırımını təşkilatlanmış və planlı siyasət kimi aparılmış, Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan ərazisində “Böyük Ermənistan” dövləti qurmaq xülyasına düşmüş ermənilər “Qnçaq” (1887-ci ildə Cenevrədə qurulub), “Daşnaksütyun” (1890, Tiflis), “Erməni Vətənpərvərləri İttifaqı” (1895, Nyu-York) kimi siyasi-terror təşkilatlarını bu istiqamətdə yönəltmişdilər.

Məlum olduğu kimi, Qafqazda ilk erməni dövləti 1918-ci ildə İrəvan xanlığı ərazisində yaradılan Ararat Respublikası olmuşdur. 26 may 1918-ci ildə Zaqafqaziya Seyminin erməni sektoru rəsmi olaraq Azərbaycan nümayəndələrinə İrəvan şəhərinin yeni yaradılan Ermənistana verilməsi xahişi ilə müraciət etmişdi. Belə ki, onların dövlət müstəqilliyi haqqında aktı elan etmək üçün paytaxtları yox idi. Xahiş edənlər tərəfindən erməni silahlı qüvvələrinin və quldur birləşmələrinin silahı yerə qoyacaqları, yerli əhaliyə qarşı terror hərəkətlərinə son qoyacaqları və iki xalqın yaxınlaşmasına dəstək verəcəkləri barədə şərtləri qəbul etmələrindən sonra rəsmi Azərbaycan müsbət cavab verdi. Bundan 2 gün sonra – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan olunduğu gün İrəvan şəhəri Ermənistana verildi [23, 441-442]. Beləliklə, erməni tarixçiləri tarixi saxtalaşdırmağa cəhd etsələr də, fakt faktlığında qalır – indiki Ermənistan dövləti tarixi Azərbaycan torpağında formalaşmış. İrəvan şəhərini Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəhbərliyi 1918-ci ildə Ermənistana hədiyyə edib. İrəvan xanlığı əzəli Azərbaycan torpağıdır. Ermənilər bu bölgəyə qonaq gəlmişlər [6]. Lakin İrəvan şəhəri göstərdiyimiz şərtlərlə ermənilərə hədiyyə verilsə də, onlar öz faşist xislətlərindən əl çəkmədilər.

Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti. Tarixi faktlar da təsdiqləyir ki, azərbaycanlıların kütləvi şəkildə qırğını, repressiyalara məruz qalması, doğma yurdlarından qovulması və didərgin salınması XX əsr tarixinin ən faciəli və dəhşətli səhifələrindəndir. “Böyük Ermənistan” yaratmaq arzusundan ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə genişmiqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri bütün Azərbaycanı və indiki Ermənistan ərazisindəki Azərbaycan kəndlərini əhatə etdi. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılıb yerlə-yeksan edildi, minlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Bu hadisələrin təşkilatçıları məsələnin mahiyyətinin açılmasına, ona düzgün hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə mane olaraq azərbaycanlıların mənfi obrazını yaratmış, özlərinin qəsbkar torpaq iddialarını pərdələmişlər. Azərbaycanlılar

dünya ictimaiyyətinə “zalım xalq” kimi təqdim olunmuşdur.

1918-ci ilin mart ayından etibarən ermənilərin törətdikləri cinayətlər Azərbaycan xalqının yaddaşına əbədi həkk olunub. Minlərlə dinc azərbaycanlı əhali yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edilib, ermənilər evlərə od vurub, insanları diri-diri yandırılar. Azərbaycanlıların soyqırımını Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və digər bölgələrdə xüsusi qəddarlıqlarla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi şəkildə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli-tarixi əhəmiyyət kəsb edən mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir. Gənc Azərbaycan dövlətinin ayrı-ayrı şəhər və kəndlərində erməni daşnakları tərəfindən 1918-1920-ci illərdə qırğınlar törədildi, dinc əhali məhv edildi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıldıqdan sonra ölkə rəhbərliyi 1918-ci ilin mart hadisələrinə xüsusi diqqət yetirmiş, Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin tədqiqi məqsədilə Fövqəladə İstintaq Komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etmişdi. Komissiya mart soyqırımını, ilkin mərhələdə Şamaxıdakı vəhşilikləri, İrəvan quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri ağır cinayətləri araşdırmış, bu həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində xüsusi qurum yaradılmışdı. 1919 və 1920-ci illərdə mart ayının 31-i Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummilli matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Bu, azərbaycanlılara qarşı yürüdülmən soyqırımını və bir əsrdən artıq davam edən torpaqlarımızın işğalı prosesinə tarixdə ilk dəfə siyasətçi qiymət vermək cəhdi olmuşdur. Lakin 1920-ci ilin aprelinde bolşeviklərin hakimiyyəti qəsb etməsi nəticəsində Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu işləri yarımçıq qoymuş və nəticədə, Azərbaycan erməni-rus qüvvələrinin dəhşətli soyqırımının miqyasını dünyaya, beynəlxalq aləmə çatdırıb bilməmişdir. Əvəzində isə ermənilər istər dünyaya səpələnmiş böyük diasporları vasitəsilə, istərsə də Ermənistanda daşnak hakimiyyətini əvəz etmiş sovet hakimiyyətinin təbliğat maşınının köməyi ilə qondarma “soyqırımını” kampaniyasına geniş vüsət vermişlər.

1918-ci ilin mart hadisələrinin 80-ci ildönümündə - 1998-ci il martın 26-da ulu öndər Heydər Əliyev “Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında” fərman imzalanmışdır. Bu fərman erməni millətçilərinin hərəkətlərinə verilən ilk dolğun və hərtərəfli hüquqi-siyasi qiymətdir. Fərman gənc nəsilə milli yaddaşın qorunması baxımından bir növ proqram sənədidir, çünki gənclərin tarixi həqiqətlərlə tanışlığına daha geniş meydan açmış, onları mübarizə ruhunda kökləmişdir. Bu sənədin imzalanması ilə bir daha tariximizin faciəli səhifələrinə işıq salındı, əsil həqiqətlər beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırıldı, dövlətimizin ədalətli, tarixi həqiqətlərə əsaslanan mövqeyini göstərdi. Əsrlər boyu azərbaycanlılara qarşı aparılmış soyqırımını və deportasiya siyasətini geniş təhlil edən tarixi sənəd əsasında martın 31-i hər il Azərbaycanlıların soyqırımını günü kimi qeyd olunur. Fərmanda göstərilirdi ki, “Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənərəsini yaratmaq imkanı əldə edilmişdir. Uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə

qadağa qoyulmuş həqiqətlər açılır, təhrif olunmuş hadisələr özünün əsl qiymətini alır. Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış soyqırımını da tarixin açılmamış səhifələrindən biridir” [4].

Xatırladaq ki, İkinci dünya müharibəsi illərində də ermənilər “Böyük Ermənistan” xülyasını reallaşdırmaq istiqamətində məkrli siyasətlərini davam etdirmişlər. Belə ki, onlar həm Türkiyənin Qars və Ərdəhan vilayətlərinə iddialar irəli sürür, həm də dünyaya səpələnmiş ermənilərin bu torpaqlarda məskunlaşdırılmasına təkid edirdilər. 1944-cü ildə Ermənistan SSR KP MK-nın birinci katibi Q.Arutyunov Moskvada İ.Stalinlə görüşmüş, xaricdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR-ə köçürülməsi məsələsi müzakirə edilmişdi. Potsdam konfransında SSRİ Türkiyədən ərazi əldə edə bilmədiyindən, erməni lobbisi yenidən Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək fikrinə düşmüşdü. 1945-ci ildə Stalinlə yenidən görüşərkən Q.Arutyunov 300 mindən çox erməninin Ermənistana miqrasiya etmək istədiyini bildirir və bu məqsədlə həm Dağlıq Qarabağın, həm də Naxçıvanın Ermənistana verilməsini xahiş edir. Lakin ermənilər buna nail olmasalar da, xaricdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR-ə köçürülməsinə nail oldular. 1945-ci il noyabrın 21-də SSRİ Xalq Komissarları Soveti “Xaricdə yaşayan ermənilərin sovet Ermənistanına köçürülməsinin praktik tədbirləri haqqında” qərar qəbul edir. 1946-cı ildə Suriya, Yunanistan, Livan, Bolqarıstan və Rumıniyadan 50.900 erməni immiqrasiya edir [13, 161]. 1947-ci ildə 35,4 min, 1948-ci ildə isə 86.346 erməni “doğma” vətənə qayıtmışdı.

Ermənistan Sovet Sosialist Respublikası xaricdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR-ə köçürülməsi ilə yanaşı, eyni zamanda azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən çıxarılmasına da nail oldu. Belə ki, 1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Soveti “Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” 4083 sayılı qərar qəbul etdi. Bu qərara əsasən, 1948-1950-ci illərdə 100 min azərbaycanlı “kөнüllülük prinsipi” əsasında Azərbaycan SSR-ə köçürülməli idi. Həmin qərarın 11-ci bəndində göstərilirdi ki, Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinə icazə verilsin ki, azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar onların boşaltdıqları tikililərdən və yaşayış evlərindən xaricdən Ermənistana gələn ermənilərin yerləşdirilməsi üçün istifadə etsinlər. Qeyd edək ki, insan hüquqlarının ciddi pozuntusu ilə həyata keçirilən bu qərarlar Ermənistanı monoetnik respublikaya çevirmək məqsədi daşıyırdı. Sosial-iqtisadi şəraitin dözülməzliyi və iqlim şəraitinin uyğunsuzluğu nəticəsində köçürülənlərin bir hissəsi 1948-1951-ci illərdə yenidən doğma torpaqlarına qayıtdı. Bütövlükdə, 1948-1951-ci illərdə Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-ə 37.387 nəfər azərbaycanlı deportasiya edildi. Bu proses sonrakı dövrdə də aparıldı; 1956-cı ildə Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına və digər rayonlarına köçürülənlərin sayı 58.421 nəfərə çatmışdı [2].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 18 dekabr 1997-ci ildə “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” fərman imzalamışdır. Fərmanda göstərilirdi ki, SSRİ Nazirlər Sovetinin məlum qərarları (4083 nömrəli 23.12.1947-ci il tarixli və 754 nömrəli 10.03.1948-ci il tarixli) Azərbaycan xalqına qarşı növbəti tarixi cinayət aktı olmuşdur: “Adi hüquq normalarına zidd olan bu qərarların icrası zamanı avtoritar-totalitar rejimin mövcud repressiya qaydaları geniş tətbiq edilmiş, minlərlə insan, o cümlədən qocalar və körpələr ağır köçürülmə şəraitinə, kəskin iqlim dəyişikliyinə, fiziki sarsıntılara və mənəvi genosidə dözməyərək həlak olmuşlar. Bu işdə erməni şovinist dairələrinin və SSRİ rəhbərliyinin cinayətkar siyasəti ilə yanaşı, o dövrlük Azərbaycan rəhbərliyinin öz xalqının taleyinə zidd mövqeyi, soydaşlarımıza qarşı törədilən cinayətlərin təşkilində və həyata keçirilməsində iştirakı da az rol oynamamışdır.

Təəssüf ki, 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən deportasiya olunması faktı ötən 50 il ərzində lazımınca araşdırılmamış, bu hadisələrə hüquqi-siyasi qiymət verilməmişdir”. Bununla əlaqədar olaraq həmvətənlərimizin Qərbi Azərbaycandakı ata-baba yurdlarından zorla köçürülməsinin, Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasının hərtərəfli tədqiq edilməsi, Azərbaycan xalqına qarşı dövlət səviyyəsində həyata keçirilmiş bu tarixi cinayətə hüquqi-siyasi qiymət verilməsi və onun beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması məqsədilə dövlət komissiyası yaradılmışdır [1].

Ermənistanın 1988-1992-ci illərdə planlı şəkildə həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində tarixən həmin ərazidə yaşayan 250 min nəfər azərbaycanlı öz doğma yurdlarından qovulmuş və Azərbaycana gəlmişdir. 1988-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan 126 yaşayış məntəqəsindən də soydaşlarımızın çıxarılması baş verdi. Erməni silahlı qüvvələrinin hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ regionunun ətrafındakı 7 rayonun 600 mindən çox sakini də öz yaşayış yerlərindən məhrum olaraq respublikanın 62 şəhər və rayonunda, 1600-dən çox məskunlaşma obyektində məcburi köçkün həyatı yaşamağa başladı. XX əsrin sonlarında Ermənistanın Azərbaycana növbəti təcavüzü nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20 faizdən çox hissəsi, başqa sözlə 17 min kv.km-dən yuxarı ərazi işğal olunmuşdur. Azərbaycanın təxminən 900 yaşayış məntəqəsi qarət olunmuş və məhv edilmişdir. 20 mindən yuxarı azərbaycanlı həlak olmuş, 50 mindən çox soydaşımız isə yaralanmış və ya xəsarət almışdır ki, nəticədə, onlar əlil və şikəst olmuşlar. Bir neçə min nəfər itkin düşmüşdür. İşğal olunmuş ərazilərdə azərbaycanlıların məhkəməsiz və istintaqsız kütləvi qətli, əsirlərin və mülki əhalinin döyülməsi, işgəncələr və onlarla qəddar, qeyri-insani rəftar, azərbaycanlı əhalidən Ermənistanda və Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində ən ağır işlərdə məcburi istifadə adi hala çevrilmişdir.

1988-ci ildən başlayan Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi tarixində ən qəddar hadisələrdən biri Xocalıda baş vermiş soyqırım oldu. 6 min nəfər azərbaycanlının yaşadığı bu şəhər bir gecə ərzində məhv edildi. Xocalının yer üzündən tamamilə silinməsində erməni silahlı qüvvələrinə sovet ordusunun 366-cı alayı da yardım etdi. Nəticədə, 613 nəfər qətlə yetirildi, 150 nəfər itkin düşdü. Qanlı faciədə 1000 nəfər dinc sakin şikəst oldu. Bu hadisə XX əsrin ən dəhşətli və qəddar faciələrindən biri hesab edilə bilər. Xocalı faciəsi tarixdə bizə məlum olan Babiyar, Xatın, Liditse, Sonqmi faciələri ilə eyni səviyyədə durur.

Bütün bu faciələr məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ermənipərəst M.Qorbaçov tərəfindən Sovet dövlətinin rəhbərliyindən istefaya göndərilməsindən dərhal sonra baş vermişdir.

Ərazi bütövlüyünün bərpası uğrunda mübarizə. Dövlətçiliyimizə və ərazi bütövlüyümüze qarşı törədilən silahlı təcavüzlə transmilli mübarizə xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev tərəfindən başlanmışdır. Ötən illər ərzində ölkə rəhbərliyi tərəfindən beynəlxalq müstəvidə və ölkə daxilində böyük işlər görülmüşdür. 1993-cü ildə BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən 4 qətnamə qəbul edilmişdi, sonradan isə BMT Baş Assambleyası, Avropa Parlamenti, Avropa Şurası Parlament Assambleyası müvafiq qərar və qətnamələr qəbul etmişdilər. Bu hüquqi baza Azərbaycanın siyasi müstəvidə qələbə qazanması demək idi.

Düşmən üzərində möhtəşəm qələbə qazanmaq naminə düşünülmüş siyasət yeridən, bu yolla addım-addım irəliləyən Azərbaycan rəhbərliyi ölkə iqtisadiyyatının güclənməsi və iqtisadi potensialımızın artırılması üçün lazımı islahatlar aparırdı. İqtisadi cəhətdən müstəqil olmayan hər hansı dövlət siyasi müstəqillik də əldə edə bilməz.

Digər ən prioritet məsələlərdən biri Azərbaycanın hərbi qüdrətinin artırılması idi. Digər sahələrdə olduğu kimi, hərbi sahədə də ölkə rəhbərliyi tərəfindən uğurlu siyasət aparılması nəticəsində qüdrətli və müasir silahlarla təchiz edilmiş, yüksək ruh yüksəkliyinə malik ordu yaradılmışdır.

Hesab edirəm ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışından sonrakı dövrdə fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri məhz Azərbaycan ətrafında yaradılan informasiya blokadasının aradan götürülməsi idi. Dahi şəxsiyyətin xarici ölkələrə hər bir səfəri ən mühüm problemimiz olan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin mahiyyətinin açıqlanmasında, dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayırdı. Tarixi faktlar əsasında bəyan edildi ki, ermənilərin özlərinə saxta tarix yazıb, apardıqları yalan təbliğatın əksinə olaraq, soyqırımına məruz qalan onlar yox, məhz azərbaycanlılardır. Bu siyasət daim dövlətin nəzarətində oldu və beynəlxalq aləmdə mövqeyimizin möhkəmləndirilməsinin əsas fəaliyyət istiqamətini təşkil etdi.

Fəxr edirik ki, Ümummilli liderimiz, müasir Azərbaycanın memarı, əbədi rəhbərimiz Heydər Əliyevin misilsiz, alternativli olmayan siyasəti, ideyaları,

Ermənistanın bu cinayətə görə beynəlxalq hüquqi məsuliyyətinin reallaşdırılması ilə bağlı strategiya bu gün dövlət başçısı möhtərəm cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən güclü siyasi iradə və böyük əzmkarlıqla davam etdirilir. Prezident İlham Əliyev dövlət başçısı kimi fəaliyyətə başladığı ilk gündən “Biz müdafiədə deyil, hücumda olmalıyıq” - deyərək erməni işğalçılarına qarşı effektiv əks-hücumun təşkilini mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirmişdir.

Humanist, sülhpərvər siyasət yeridən Azərbaycan rəhbərliyi torpaqlarımızın yalnız sülh və danışıqlar yolu ilə qaytarılacağına çalışır, hərbi əməliyyatları yalnız son çıxış yolu hesab edirdi. Cənab İlham Əliyev bəyan edirdi ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli həm siyasi, həm hərbi yollarla mümkündür. Biz uzun illər ərzində bu məsələni siyasi yollarla həll etməyə çalışırdıq. Ancaq bütün dünya gördü ki, məhz Ermənistanın mövqeyinə görə bu məsələ öz həllini tapmamışdır və məsələnin hərbi yollarla həll edilməsi bizim qanuni hüququmuz idi. Bu hüququ beynəlxalq norma və prinsiplər tanıyır. Bu hüquq bizə BMT Nizamnaməsi tərəfindən verilibdir. Hər bir ölkə özünü müdafiə edə bilər və biz də özümüzü müdafiə etmişik. Ermənistanın hazırkı rəhbərliyi isə daha aqressiv bəyanatlar verərək, danışıqlara heç bir yer qoymurdu. Lakin azğın düşmən atəşkəs dövründə daim təxribatlar törətməkdə, dinc sakinləri gülləbaran etməkdə davam etmişdir.

Belə təxribatlara cavab olaraq rəşadətli Azərbaycan ordusu 2016-cı ilin aprelinde cəbhə xəttində əks-hücumu ilə düşməyə ağır zərbələr vurmuş, bir neçə strateji yüksəkliyi və yaşayış məntəqəsini işğaldan azad etmiş, 2020-ci ilin iyulunda Azərbaycan-Ermənistan dövlət sərhədinin Tovuz rayonu istiqamətində şiddətli döyüşlər zamanı düşməyə sarsıdıcı atəş zərbələr endirmişdir. Ali Baş komandan İlham Əliyev 2020-ci il oktyabrın 4-də “Əl-Ərəbiyə” telekanalına müsahibə verərkən bu döyüşlər barədə demişdir: “Ermənistan təkcə mülki əhalinin yaşadığı kəndləri ağır artilleriyadan istifadə etməklə atəşə tutmaqla yox, eyni zamanda, işğal olunmuş ərazilərdə əcnəbilərin qanunsuz məskunlaşmasını təmin etməklə Cenevrə Konvensiyanı kobud şəkildə pozur. Biz ərazilərimizin azad olunmasını istəyirik, biz iki ölkə arasında olan münaqişənin həllini tapmağa imkan yaratmaq üçün mandatı olan vasitəçilərə çox güvənirdik. Lakin danışıqlar masasında konstruktiv yanaşma nümayiş etdirmək əvəzinə Ermənistan iyul ayında bizə qarşı hərbi hücumu keçdi və biz onlara adekvat cavab verdik”. [16]

Buna baxmayaraq, təxribatların davam etməsinə cavab olaraq 2020-ci il sentyabrın 27-də Azərbaycan Ali Baş Komandanının əmri ilə şanlı ordumuz bütün cəbhə boyu hücumu keçərək 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsini şanlı qələbə ilə başa vurmuş və Ermənistan təslim olmuşdur.

Nə xoşbəxtlik ki, Ali Baş Komandan, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı rəşadətli ordumuzun düşmən üzərində möhtəşəm qələbələri nəticəsində

Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı rayonları azad edilmişdir. Suqovuşanda, Cəbrayıl şəhərində, Hadrut qəsəbəsində, Füzuli şəhərində, Horadiz qəsəbəsində, qədim Xudafərin körpüsündə, Zəngilanda, Ağbənd qəsəbəsində, Qubadlı şəhərində, Şuşada Azərbaycanımızın üçrəngli bayrağı dalğalanır. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Mübariz İbrahimovun 2010-cu il iyunun 18-də təkbaşına döyüşərək xeyli sayda düşmən qüvvəsini məhv etdiyi posta da həmçinin Azərbaycanın dövlət Bayrağı sancılmışdır.

Lakin ermənilər bu döyüşlər zamanı da öz ənənəvi xislətlərinə sadıq idilər: onlar döyüş meydanını qoyub-qaçır, cəbhə xəttindən xeyli kənardə yerləşən şəhər və kəndlərimizi atəşə tutur, dinc sakinləri qətlə yetirirdilər. Cəsur Azərbaycan ordusu düşmənin yalnız hərbi qüvvələrinə və obyektlərinə zərbə endirir, mülki əhalini və obyektləri hədəfə almırdı. Döyüş bölgəsindən xeyli uzaqda yerləşən Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri olan Gəncə, strateji sənaye əhəmiyyəti daşıyan Mingəçevir, Beyləqan, Bərdə və Tərtər şəhərlərinin yaşayış məntəqələri ermənilər tərəfindən raket və mərmilərlə atəşə tutuldu, nəticədə günahsız mülki insanlara ziyan dəydi, ölənlər və yaralananlar oldu. Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğu tərəfindən baş vermiş hadisələrlə bağlı toplanmış materiallar əsasında Cinayət Məcəlləsinin 100.1-ci (təcavüzkar müharibəni planlaşdırma, hazırlama və ya başlama), 116.0.7-ci (müdafiə olunmayan ərazilərə, yaşayış məntəqələrinə və silahsızlaşdırılmış zonalara hücum etmə), 116.0.8-ci (hərbi hədəf olmayan, aydın görünən və fərqləndirilən dini, təhsil, elm, xeyriyyə, tibb obyektlərinə, xəstə və yaralıların yerləşdirildiyi yerlərə hərbi zərurət olmadan hücum etmə), 120.2.12-ci (milli, irqi, dini ədavət və ya düşmənçilik niyyəti ilə adam öldürmə) maddələri ilə cinayət işləri başlanıb, istintaq qrupları yaradılmaqla operativ istintaq hərəkətləri icra olunmaqdadır.

Noyabrın 8-də Şuşanın azad edilməsi çox böyük peşəkarlıq, cəsarət tələb edən əməliyyat idi. Bu şəhər o qədər müdafiə cəhətdən əhəmiyyətli, o qədər coğrafi-strateji baxımdan mühümdür ki, noyabrın 8-də məhz Şuşanın azad edilməsi Ermənistanın təslim olması ilə nəticələndi. Strateji yüksəklikdə yerləşən və ermənilər tərəfindən güclü müdafiə sisteminin yaradıldığı bu şəhəri almaq sanki mümkünsüz görünürdü. Lakin müzəffər Azərbaycan ordusu, igid əsgərlərimiz qeyri-adi şücaət göstərərək, hərbi tarixinə düşəcək bir səviyyədə döyüşmüş, yaxın məsafədən əlbəyaxa döyüşlərdə düşməyə qalib gəlmişlər. Prezidentin qeyd etdiyi kimi, “Şuşanın işğaldan azad edilməsi bizim gücümüzü göstərdi, Ordumuzun peşəkarlığını, hərbiçilərimizin cəsarətini, qəhrəmanlığını göstərdi. Şuşanın götürülməsi çox böyük peşəkarlıq, cəsarət tələb edən əməliyyat idi. Əminəm ki, bu əməliyyat dünya hərbi tarixində xüsusi yer tutacaqdır. Çünki bu əməliyyatı yalnız yüngül silahlarla silahlanmış bizim qəhrəman hərbiçilərimiz dağlardan, meşələrdən, cığırlardan keçərək icra ediblər. Şuşanın işğaldan azad edilməsi bizim şanlı Qələbəmizdir”. Bu böyük hərbi qələbə münasibətilə Ali Baş Komandan İlham Əliyev Şəhidlər Xiyabanına gedərək, xalqa müraciət etdi. Cənab Prezident hakimiyyətdə olduğu zaman həmişə ulu

öndər Heydər Əliyevin müdrək daxili və xarici siyasətinə sadıq qalacağını vəd etmiş və bunu real fəaliyyəti ilə də sübut etmişdir [19].

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Rusiya Prezidenti Vladimir Putin və Ermənistanın Baş naziri Nikol Paşinyanın imzaladığı 10 noyabr tarixli üçtərəfli Bəyanat nəticəsində noyabrın 20-də Azərbaycanın böyük regionlarından biri olan Ağdam rayonu, noyabrın 25-də Kəlbəcər rayonu işğaldan azad edildi.

Beləliklə, BMT Təhlükəsizlik Şurasının münaqişə ilə əlaqədar qəbul edilmiş 822, 853, 874 və 884 sayılı Qətnamələri yerinə yetirilmiş oldu.

Bəyana əsasən, dekabrın 1-də növbəti rayonumuz – Laçın da Azərbaycana təhvil verildi. Bununla bağlı xalqa müraciət edən Ali Baş Komandan, dövlətimizin başçısı İlham Əliyev bildirmişdir: “Laçın rayonunun işğaldan azad olunması tarixi hadisədir. Özü də bir güllə atmadan biz Laçın rayonunu qaytardıq. Düşməni buna məcbur etdik. Döyüş meydanında əldə edilmiş parlaq qələbə bu gözəl nəticəyə gətirib çıxardı ki, üç rayonumuz – Ağdam, Kəlbəcər və Laçın bizə qaytarıldı. Biz bu rayonları bir güllə atmadan, bir şəhid vermədən qaytarmışıq” [18].

44 günlük müharibə dövründə informasiya mübarizəsi vacib cəbhələrdən biri oldu. Müharibə zamanı Ali Baş Komandan hərbi əməliyyatlara rəhbərlik etməklə yanaşı müxtəlif nüfuzlu cənəbi televiziya kanallarına müsahibələr verdi və beynəlxalq aləmdə formalaşmış yanlış təsəvvürləri büsbütün dağıtdı.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev həm 44 günlük müharibə zamanı, həm də hərbi əməliyyatlar başa çatandan sonra keçirdiyi bütün görüşlərdə, verdiyi bütün müsahibələrdə İkinci Qarabağ müharibəsi, erməni silahlı qüvvələrinin dinc Azərbaycan şəhərlərini vəhşicəsinə bombardman etməsi, igid Azərbaycan əsgərinin öz doğma və müqəddəs torpaqları uğrunda hünərlə döyüşməsi barədə dolğun məlumatlar vermişdir. Bu müsahibələrin hər biri, hər bir cümləsi altından qırmızı xətt çəkilsə, xalqın ürəyindən xəbər verən sözlərdir. Müsahibələr zamanı dövlətimizin başçısı erməni faşizminin əsl simasını açıb-göstərmiş, erməni vandallığının ağılasız cinayətlərini faktlarla sübut etmiş, jurnalistləri Azərbaycanın yalnız öz doğma və müqəddəs torpaqlarını azad etdiyinə və hər bə qayda-qanunlarını qətiyyənlə pozmadığına inandırmış, həqiqətin, haqqı-ədalətin kimin tərəfində olduğunu açıqlayaraq, beynəlxalq hüququn da bizim tərəfimizdə olduğunu söyləmişdir [9; 17]. Müdrək prezidentimiz bəzi xarici müxbirlərin bəzən ittiham xarakterli, böhtan səpkili, qərəzli mövqə nümayiş etdirən qeyri-obyektiv və dezinformasiya səciyyəli suallarını güclü məntiq, əsaslı fakt və dəlillərlə cavablandırmış, onları dəmir məntiqli arqumentləri əsasında susdurmuşdur.

Yekun. 30 il ərzində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə, danışıqlar masası arxasında, beynəlxalq hüquq əsasında ədalətli həll olunması üçün səylə çalışan Azərbaycan Respublikası 2020-ci il sentyabrın 27-nə qədər bu istiqamətdə fəaliyyət göstərdi. Lakin düşmənin bütün cəbhə boyu genişmiqyaslı hücumu keçməsi, Baş nazir N.Paşinyanın son

vaxtlar verdiyi sərsəm bəyanatlar və Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin qeyri-konstruktiv mövqeyi münafişənin hərbi yolla həllindən başqa heç bir yol qalmadığını sübuta yetirdi. Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyev bu münasibətlə xalqa müraciətində demişdir: “Biz bu gün xalqımızın və dövlətimizin yeni tarixini yazırıq, şanlı tarixini yazırıq. Biz bu gün tarixi ədaləti bərpa edirik. Çünki Qarabağ torpağı bizim əzəli tarixi torpağımızdır. Azərbaycan xalqı əsrlər boyu bu torpaqlarda yaşayıb, yaradıb, qurub, tikib. Ancaq uzun illər ərzində - 30 ilə yaxındır ki, erməni cəlladları torpağımızı işğal edib, bizim bütün tarixi, dini, mədəni abidələrimizi darmadağın edib dağıdıblar... Biz bütün şəhərləri bərpa edəcəyik. Ermənilər tərəfindən dağıdılmış bütün məscidlərimizi bərpa edəcəyik. Bu bölgələrə həyat qayıdacaq” [15].

44 günlük müharibənin nəticələrinin ilkin təhlili onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan rəhbərliyi həm hərbi, həm də diplomatik sahədə mühüm əhəmiyyət kəsb edən qələbə qazanmışdır. Ali Baş Komandan bununla bağlı demişdir: “Bu gün ölkəmiz üçün tarixi bir gündür. Bu gün Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə son qoyulur. Hesab edirəm ki, indicə imzalanmış üçtərəfli bəyanat məsələnin həlli istiqamətində son nöqtə olacaqdır.” [14].

Son 300 ildən sonra (1722-ci ildə Səfəvilərin işğal olunmuş torpaqları geri qaytarması) ilk dəfə Azərbaycanın işğal altında qalan əraziləri igid sərkərdəmizin – dövlətimizin başçısının rəhbərliyi ilə geri qaytarıldı. Bu qələbə ilə müzəffər Ali Baş Komandan, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Azərbaycanın yeni tarixinə qızıl hərfələrlə yazılacaq sətirlərin müəllifi oldu və öz adını da tarixə əbədi yazdı.

Dövlətimizin başçısı ilk dəfə iştirak etdiyi 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkiləri zamanı və sonrakı dövrlərdə də xalqa verdiyi bütün vədləri tamamilə yerinə yetirmiş, əməli ilə, fəaliyyəti ilə daim xalqının yanında olduğunu sübuta yetirmişdir. Ali baş komandan azad edilmiş rayonlara səfərləri zamanı erməni vandalları tərəfindən dağılmış bütün torpaqlarımızda quruculuq, abadlıq işlərinə başlanılacağını vurğulayır və bu işlər başladığını bildirir: yollar çəkilir, binalar bərpa edilir, elektrik enerjisi yarımstansiyaları tikilir, bütün azad edilmiş şəhərlərimizin xüsusi baş planı hazırlanır, inzibati, ictimai, yaşayış binaları, məktəblər, tibb ocaqları tikiləcək, lazımi infrastruktur yaradılacaq, küçələr, parklar, xiyabanlar salınacaq. Dağlıq Qarabağda və ətraf 7 rayonda həyat əvvəlkindən də gözəl və firavan olacaq [5; 10; 11]. Lakin prezidentimiz bununla kifayətlənmir, erməni cəlladlarının istər ekologiyaya, istər tarixi və dini abidələrə vurduqları ziyanı, təbii sərvətlərimizi mənimsədiklərinə görə cavab verməli olacaqlarını və bunu mütləq edəcəklərini bildirir. Ermənilər güman edirdilər ki, bu cür dağıntılardan sonra Azərbaycan əhalisi daha burada yaşaya bilməz. Amma möhtərəm prezidentimizin rəhbərliyi ilə biz bütün sahələrdə uğur qazanacağıq və Qarabağ regionunu da yenidən cənnət məkanına çevirəcəyik.

ƏDƏBİYYAT

1. 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Fərmanı. / “Azərbaycan” qəzeti, 19 dekabr 1997-ci il
2. AR Pİİ SSA, F.1 Siy.33.Sax.v. 230. V.11
3. “Azərbaycan” jurnalı.1988, №2
4. Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. / “Xalq qəzeti”, 1998, 27 mart, №80
5. Füzuli-Şuşa avtomobil yolu çəkilir. “Xalq qəzeti”, 17 noyabr 2020-ci il
6. Hüseynova İ. İki sahil, № 228, 8 dekabr 2010-cu il
7. Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı: Təhsil, 2004, 472 s.
8. Hüseynova İ. Tarix.Zaman.Düşüncələr. I cild. Bakı: Elm və təhsil,2016.512 s.
9. İlham Əliyev “BBC News”a müsahibə verib // <https://president.az/articles/45845>. Müraciət tarixi: 09.11.2020
10. İlham Əliyev Qarabağda Azərbaycan bayrağını öz əli ilə ucaltdı. “Azərbaycan” qəzeti, 17 noyabr 2020-ci il
11. İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva işğaldan azad edilmiş Ağdam şəhərində olublar // <https://president.az/articles/47685>. Müraciət tarixi: 23.11.2020
12. İşxanyan B. Qafqaz xalqları. Petroqrاد, 1916, s.18
13. Mustafə N., Qurbanov A., Əlili E. Erməni saxtakarlığı. Yalan üzərində qurulan tarix. Bakı, 2018, 270 s.
14. Noyabrın 10-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev xalqa müraciət edib. // <http://www.azerbaijan-news.az/view-204024/qarabag-azerbaycandir-qelebemizin-remzidir> Müraciət tarixi: 09.11.2020
15. Oktyabrın 4-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev xalqa müraciət edib // https://ordu.az/az/news/173302_Muraciət tarixi: 04.10.2020
16. Prezident İlham Əliyev “Əl-Ərəbiyə” televiziya kanalına müsahibə verib // https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Al_Arebiye_televiziya_kanalina_musahibe_ve_rib_YENILANIB_VIDEO_-1603771. Müraciət tarixi: 08.10.2020
17. Prezident İlham Əliyevin Almanyanın ARD televiziya kanalına müsahibəsi. “Respublika” qəzeti, 1 noyabr 2020-ci il
18. Prezident: Laçın rayonunun işğaldan azad olunması tarixi hadisədir. “İki sahil” qəzeti, 1 dekabr 2020-ci il
19. Şuşa şəhəri işğaldan azad edildi! <https://beu.edu.az/az/article/susa-seheri-igaldan-azad-edildi-540> Müraciət tarixi: 12.11.2020
20. Агаян Ц.П. Роль России в исторических судьбах армянского народа. Москва: Наука, 1978, 311 с.
21. Адонц Н. Армения в эпоху Юстиниана. СПб., 1908
22. Геродот. История в девяти книгах. I:180, 194; III:93; V:49,52; VII:73
23. Гурбанов А. Сказки армянских мудрецов. Вакı: Elm və təhsil, 2005, 468 s.
24. Дьяконов И.М. Предыстория армянского народа. Ереван, 1968, 266 с.
25. Капанцян Г.А. Хаяса-колыбель армян. Этногенез армян и их начальная история. Ереван, 1947, 242 с.
26. Филипп Экозьянц: не врите себе и всему миру о нагорно-карабахском конфликте! // <https://vestikavkaza.ru/news/filipp-ekozanc-ne-vrite-sebe-i-vsemu-miru-o-nagorno-karabahskom-konflikte.html>. Müraciət tarixi: 09.10.2020
27. Чавчавадзе И. Г.. Армянские ученые и вопиющие камни. Перевод с грузинского Н.И.Алексеева-Месхиева. Тифлис, 1902
28. Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье: Предстоящая распродажа Мугани инородцам. Санкт-Петербург: Рус. собрание, 1911, 78 с.
29. Шопен И. Новые заметки на древнюю историю Кавказа и его обитателей. С.-Петербург, 1896, с. 26

**ИЛЬХАМ АЛИЕВ - МУДРЫЙ ЛИДЕР АЗЕРБАЙДЖАНА,
ВЫШЕДШИЙ ПОБЕДИТЕЛЕМ ИЗ ИСТОРИЧЕСКОГО ИСПЫТАНИЯ,
ПОБЕДОНОСНЫЙ ВЕРХОВНЫЙ ГЛАВНОКОМАНДУЮЩИЙ**

ИРАДА ГУСЕЙНОВА

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется государственная политика по освобождению из под оккупации исконно исторических азербайджанских земель. С этой целью, в первую очередь, на основании источников исследуются переселение армян на Кавказ и политика геноцида в отношении местного населения в регионах, куда искусственно расселялись пришедшие армяне. Вторая Карабахская война, положившая конец поэтапному процессу геноцида, депортации и оккупации, поэтапно продолжавшемуся на протяжении XX века, оценивается как Великая Победа. По мнению автора, согласно предварительному анализу результатов Второй карабахской войны, руководство Азербайджана одержало важнейшую победу как в военной, так и в дипломатической сферах.

Ключевые слова: Южный Кавказ, переселение армян на Кавказ, Гейдар Алиев, Ильхам Алиев, Вторая Карабахская война, азербайджанская армия

**İLHAM ALIYEV - WISE LEADER, SUPREME COMMANDER-IN-CHIEF,
WINNER OF AZERBAIJAN FROM THE TEST OF HISTORY**

İRADA HUSEYNOVA

SUMMARY

It is explored the state policy for the liberation of Azerbaijani lands from occupation in the article. For this purpose, first of all, on the basis of sources, the author has investigated the resettlement of Armenians to the Caucasus and genocidal policies against the local population in the regions where they are located. Ending the process of genocide, deportation and occupation, which continued in stages in the XX century, with the Second Karabakh War, is emphasized as a great victory. According to the author, based on the preliminary analysis of the results of the Second Karabakh War, the Azerbaijani leadership has won a significant victory in both the military and diplomatic spheres.

Keywords: the South Caucasus, resettlement of armenians to the Caucasus, the Haydar Aliyev, İlham Aliyev, Second Karabakh War, the Azerbaijani army